

Naar Zuidland

Vlaamse seizoenarbeiders in Frankrijk¹

Piet Creve, projectmedewerker, Amsab-ISG

Op 25 juni 1993 opende het Fransmansmuseum in Koekelare de deuren. Het vertelt het verhaal van mensen uit Koekelare en omgeving die tot het midden van de jaren 1970 seizoenarbeid deden in Frankrijk. Ze stonden bekend als 'Fransmans' of ook als 'bietenmannen', omdat de suikerbieten teelt hun belangrijkste activiteit was. Het gemeentebestuur van Koekelare vond dat het museum na bijna 25 jaar dienst toe was aan vernieuwing en deed daarvoor een beroep op Amsab-ISG. Samen met de lokale historische kring De Spaenhiers en ontwerpbureau Bailleul uit Gent startte vorig jaar de make-over. De opening van het Fransmansmuseum 2.0 vond plaats op 5 maart 2017. De inbreng van Amsab-ISG was dubbel: de inhoudelijke invulling met aandacht voor het bredere kader van het fenomeen seizoenarbeid én het opsporen van nieuwe getuigenissen en iconografisch materiaal. Een belangrijk onderdeel vormde de organisatie van een crowdsourcingsdag in Koekelare op 7 mei 2016. Een vijftiental mensen kwam getuigen en bracht foto's en ander materiaal aan. Ook in Frankrijk, waar de seizoenarbeiders heen trokken, gingen we op prospectie. In Maisons-Laffitte bij Parijs vonden we een prachtige collectie postkaarten over de teelt van suikerbieten. Daarnaast reisden we voor een fotografische expeditie naar de Champagnestreek, waar het gros van de seizoenarbeiders werkte. En op 1 oktober 2016 verbroederden Koekelare en Livry-Louvercy, een dorp bij Reims waar de herinnering aan *les betteraviers* levendig wordt gehouden.

Seizoenarbeidster op een Frans bietenveld.
(Collectie Deleplanque, Maisons-Laffitte, Frankrijk).

In de meest letterlijke zin is seizoenarbeid zo oud als de mensheid. De gang van de seizoenen regisseert al duizenden jaren een groot deel van de menselijke activiteiten. Het zichtbaarst is dat in de landbouw: zaaien en planten in de lente, oogsten vanaf de zomer tot het einde van de herfst, waarna een 'dood seizoen' volgt in de winter. Maar seizoenarbeid is niet beperkt tot de agrarische sector: er zijn toeristische seizoenen, er is een wielerseizoen en aan het eind van het jaar kennen we zelfs een feestseizoen. Al deze periodes hebben een belangrijke economische impact en een specifieke invloed op de werkgelegenheid. Op de piekmomenten is er nood aan (veel) bijkomende arbeidskrachten. Tegenover de vraag staat het aanbod: voor sommigen is seizoenarbeid de enige manier om een inkomen te verwerven, voor anderen levert het een extraatje op waarmee studies of reisjes worden betaald.

De seizoenarbeid van Vlamingen in Wallonië en Frankrijk van het midden van de 19e tot het laatste kwart van de 20e eeuw is een bekende casus in de Belgische geschiedenis.² Dat tienduizenden Vlamingen in die periode gingen werken op Waalse en Franse velden, wordt traditioneel gelinkt aan de miserie in Vlaanderen in de 19e eeuw: mislukte oogsten, epidemieën, massale werkloosheid...³ Om aan de ellende te ontsnappen, gebruikten mensen diverse strategieën die allemaal op hetzelfde neerkwamen. De mensen vertrokken, tijdelijk of permanent, naar plaatsen waar werk te vinden was: naar steden waar de textielindustrie floreerde, zoals Gent, naar de Waalse steenkoolbekkens, naar de industriële driehoek Roubaix-Lille-Tourcoing en zelfs naar de Nieuwe Wereld. In dat rijtje hoort ook de seizoenarbeid in de landbouw thuis.

In het West-Vlaamse Koekelare en wijde omgeving trokken de seizoenarbeiders bijna uitsluitend naar Frankrijk, vooral naar de departementen in het noorden en oosten van Parijs. Frankrijk kende al in de 19e eeuw een

ZUIDWAARTS

Het Seizoenarbeiders abc – Marc Hauman

A is de armoe waarmee het begon
B is de bietenman met zijn balluchon
C de 'cafard' die een mens bitter kraakt
En **D** is de droogvloer, die dag en nacht draait
Faldideidi faldedido

E brengt ons in 't emigratiekantoor
F zijn de *Franschmans* gedrenkt in de moor
G klinkt het ginds: "Les godverdommes sont là!"
En **H** is de hoppe en de hommelpap
Faldideidi faldedido

I is d' illusie van het lieflijk land
J het gejammer van wie er belandt
K zijn de kloven ontsmet in de pis
En **L** is de Leie, voor de Fransen 'La Lys'
Faldideidi faldedido

M de miserie die ons werken doet
N zijn 'Nos Belges' door de boer zo begroet
O is de oven die baksteen verwekt
En **P** de picon die ons 's zondags versterkt
Faldideidi faldedido

Q 'la qualité' van 't geleverde werk
R onze rug scheef en krom gewerkt
S is de stempel eens de schreve voorbij
En **T** is Toerkonje, d'eerste stop naar Parijs
Faldideidi faldedido

U elk uur dat 't verblijf hier verkort
V de vlakke die nooit kleiner wordt
W is de Walenman op het Waalse veld
En **X** is de xenofobie die ons kwelt
Faldideidi faldedido

Y is den ijver die ons allen drijft
Z gaat er Zuidwaarts, waar 't steeds zonnig schijnt
Maar weinig geluk wacht er over de grens
Het vaakst wordt het lange seizoenswerk verwenst
Faldideidi faldedido

Volkszanger en liedjesschrijver Marc Hauman schreef een hedendaagse tekst over het wel en wee van de seizoenarbeiders.

nijpend tekort aan arbeidskrachten, zowel in de industrie als in de landbouw. Vooral de spectaculaire groei van de suikerbietenenteelt deed de vraag naar mankracht in de landbouw stijgen: in 1825 telde Frankrijk een honderdtal suikerfabrieken, vijftig jaar later waren er dat meer dan vijfhonderd en tussen 1840 en 1905 steeg het areaal van bijna 58.000 naar 260.000 hectare.⁴ Het aantrekken van gastarbeiders bleek voor Franse landbouwers en eigenaars van suikerfabrieken de enige optie om die expansie vol te houden. Bovendien was er lang en massaal veel handenarbeid nodig: in 1956 werd nog maar 6,8 procent van de bieten in Frankrijk mechanisch geroid.⁵ Hoewel het cijfermateriaal fragmentarisch is en het niet altijd duidelijk is welke categorieën worden gebruikt, mag worden aangenomen dat de suikerbietensector over een lange periode de belangrijkste werkgever was: tot 60 procent van de seizoenarbeiders.⁶ In 1897 werden bijna 18.000 'bietenmannen' geregistreerd, in het oorlogsjaar 1942 waren het er een kleine 8000, in 1948 bijna 12.000. Maar vanaf dat moment nam hun aantal snel af: in 1978 vertrokken er nog maar zes mensen.⁷ Twee factoren liggen aan de basis van de geleidelijke terugval en de uiteindelijke verdwijning van de Vlaamse seizoenarbeiders in de Franse landbouw. De eerste is de mechanisering van het werk op het land: met de introductie van tractoren, zaai- en oogstmachines was er minder handenarbeid nodig. Zelfs de meest hardwerkende Vlaming kon niet productiever zijn dan de nieuwe machines. Maar ook in Vlaanderen zelf veranderde de situatie: de tewerkstellingsmogelijkheden namen er na de Tweede Wereldoorlog, en zeker in de jaren 1960, snel toe. In eigen streek was er lichter en beter betaald werk te vinden, waardoor de arbeiders niet langer verplicht waren om maanden van huis weg te blijven.

De focus op de 'bietenmannen' zou de indruk kunnen wekken dat seizoenarbeid in de landbouw ongeveer gelijkstond aan werken in de bietenenteelt. Dat was weliswaar de belangrijkste

Fransen douaniers op post in het veld. Smokkel betekende voor Belgen die naar Frankrijk trokken, soms een aardig extraatje. (Collectie Deleplanque, Maisons-Laffitte, Frankrijk).

sector, zowel qua tewerkstelling als qua periode met een campagne in het voorjaar – het wieden of ‘zetten’ van de bieten – en een campagne in het najaar – het rooien of het ‘stekken’. Maar er zijn veel meer seizoensgebonden activiteiten op het land zoals het oogsten van graan en vlas in juli en augustus, de hoppepluk in september, werken in de cichorei van oktober tot nieuwjaar ...⁸ Nogal wat seizoenarbeiders gingen van de ene naar de andere klus en reden als het ware hun eigen Ronde van Frankrijk. Bovendien was er, naast gastarbeid in de landbouw, ook seizoenarbeid in steenbakkerijen en suikerfabrieken te vinden.

Seizoenarbeiders combineerden vaak opdrachten in eigen streek en in Frankrijk. Een mooi voorbeeld van een ‘parcours’ van een seizoenarbeider is te vinden in de memoires van Kamiel Goudeseune. Hij werkte in eigen streek en op diverse plaatsen in Frankrijk en hielp in

de bietenteelt, bij de erwten- en bonenpluk, de aardappel- en de graanoogst, de druivenpluk en zelfs bij het plukken van rozen.⁹

Het werk op de velden was hard labeur: weken van zes dagen, werken van zonsopgang tot zonsondergang in de lente en de zomer, aan de slag voor dag en dauw tot het pikkedonker was in de herfst. En dat in regen, wind, hitte of koude, vaak in onnatuurlijke lichaamshoudingen. Per campagne bewerkte een seizoenarbeider tussen de zes en zeven hectare, één hectare kwam overeen met een traject van 22 kilometer dat gebukt werd afgelegd.¹⁰ Het arbeidsritme lag hoog en dat had veel te maken met het stukloon: seizoenarbeiders kregen een afgesproken bedrag per oppervlakte die ze bewerkten. Als ze sneller klaar waren dan afgesproken, konden ze eerder naar huis of nog een extra werk aannemen. Het logement was, net zoals het eten, vaak ondermaats. Kortom,

het leven van seizoenarbeiders was bepaald geen pretje. Voeg daarbij nog de emotionele en familiale problemen die maandenlang weg zijn van huis met zich meebrachten, en er tekent zich een miserabel beeld af dat nog versterkt wordt door gedramatiseerde voorstellingen in de literatuur. Wie vandaag bijvoorbeeld de moeite doet om zich door het toneelstuk *Trekvogels* te worstelen, krijgt een karikatuuraal beeld van een milieu waar alcoholisme, overspel, kinderverwaarlozing en brutotheid een hoofdrol lijken te spelen.¹¹

Daaruit concluderen dat seizoenarbeiders enkel willoze en machteloze slachtoffers van een keiharde economische logica zouden zijn, is evenwel te kort door de bocht. In de loop van de jaren groeide de omkadering. Vooral vanuit katholieke hoek werd aandacht besteed aan de materiële, sociale en psychologische aspecten van het leven als seizoenarbeider. Ook socialisten en liberalen trokken mee aan de kar. Wanneer een werkgever niet beviel – om welke reden dan ook – stapten seizoenarbeiders bij een volgende campagne gewoon over naar een andere. En wie goed betaald, gelogeed en gevoed werd, bleef vaak jarenlang bij dezelfde werkgever, tot tevredenheid van beide partijen. De band tussen werkgevers en werknemers was soms zo goed dat ze contact bleven houden, ook jaren na het dienstverband.¹²

Maar er is meer. Naarmate er alternatieven voor seizoenwerk beschikbaar kwamen, gingen seizoenarbeiders vaak over op *target earning*. Ze combineerden bijvoorbeeld een reguliere job in België als ongeschoolde arbeider in de bouwsector met seizoenarbeid in Frankrijk. In vergelijking met fabrieksarbeid werd seizoenarbeid zeer goed betaald. Dat bracht op korte termijn veel geld op, meer dan nodig was om van te leven. Het surplus kon geïnvesteerd worden. Voor veel Vlaamse seizoenarbeiders was dat een eigen huis. Zo staat De Mokker in Koekelare bekend als een wijk waar veel seizoenarbeiders een eigen woning bouwden met het geld dat ze verdienden bij één of meerdere campagnes.

Het overgrote deel van de seizoenarbeiders bestond uit mannen. Ook vrouwen en, tot in de jaren 1930, zelfs kinderen trokken mee op campagne. De vrouwen waren meestal echtgenotes, dochters of zussen van seizoenarbeiders en werkten in het team van 'hun' mannen. Een zwangerschap was de belangrijkste reden om niet meer op campagne te vertrekken en zodra er kinderen kwamen in het gezin, bleef de vrouw meestal voorgoed thuis. Jonge meisjes die mee vertrokken, werkten soms op de velden. Maar meestal stonden ze in voor het eten en de was.

De eerste campagne betekende voor de meeste seizoenarbeiders een schokkende ervaring. Zeker voor pubermeisjes die in een wereld van volwassen mannen terecht kwamen, was

Monument voor de Vlaamse seizoenarbeiders in Livry-Louvey in Frankrijk. Foto: Geert Bonne

een eerste campagne erg ingrijpend. Palmyre Desmedt vertrok in 1938 met haar ouders voor het eerst naar Frankrijk. Ze was toen 14 jaar. In haar verhaal zijn de ontredde, het ongelof en het verdriet van toen nog tastbaar, maar ook het plezier, waarmee de groep zingend vertrok, en de trots over het geleverde werk klinken door.¹³

Het aantal seizoenarbeiders dat kan getuigen, vermindert snel. Gelukkig zijn vroeger heel wat verhalen en persoonlijke getuigenissen opgetekend. Wie met voormalige Vlaamse seizoenarbeiders praat of hun gepubliceerde herinneringen leest, duikt in een verdwenen wereld die vanuit hedendaags perspectief bijna surrealistisch is. Daarbij valt vooral het contrast tussen de ellendige leef- en werkstandigheden en de nadrukkelijk aanwezige warmte en trots op. Op het veld was de solidariteit meestal groot: wie het lastig had of ziek was, kon rekenen op steun van de andere teamleden. Tijd verzoet de herinneringen, maar in de verhalen klinkt onmiskenbaar de oprechte fierheid door van mensen die met noeste arbeid het verschil hebben gemaakt voor hun gezin.

Seizoenarbeid in de landbouw is niet verdwenen, alleen zijn het nu geen Vlamingen meer die vertrekken naar Wallonië en Frankrijk, maar mensen uit Oost-Europa of zelfs uit Indië die hier komen werken in de teelt van champignons rond Roeselare of in de fruitpluk in Limburg. Vandaag zouden er ongeveer 40.000 seizoenarbeiders actief zijn in België.¹⁴ En dat werkgevers zich moeite getroosten om die mensen aan te trekken – en dat ze dus hard nodig zijn – blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat de Boerenbond vanaf begin dit jaar een cursus Roemeens organiseert voor landbouwers uit de streek van Roeselare waar een groeiend aantal Roemenen als seizoenarbeider aan de slag is.¹⁵

- 1 'Zuidland' is een in onbruik geraakte omschrijving van Frankrijk, bijvoorbeeld door Stijn Streuvels neergepend in zijn werk over de Vlaamse seizoenarbeiders.
- 2 Dirk MUSSCHOOT, *Van Franschmans en Walenmannen, Vlaamse seizoenarbeiders in den vreemde in de 19de en 20ste eeuw*, Tiel: Lannoo, 2008. In dit ultieme boek brengt Musschoot de bestaande literatuur samen, aangevuld met eigen onderzoek. Daarnaast verzamelt hij een indrukwekkende hoeveelheid getuigenissen en fotomateriaal.
- 3 Zie onder meer: Auguste DE WINNE, *Door Arm Vlaanderen*, Leuven: Kritak, 1982. Het originele boek verscheen in 1902 als *A travers les Flandres* bij de Volksdrukkerij in Gent.
- 4 Zie Raymond LENOBLE, *Les Grandes Migrations Betteravières: du travail manuel ... à la mécanisation*, Editions S.E.D.A, Paris, 1987. Lenoble was directeur van de FMO: *Fédération professionnelle agricole pour la main-d'oeuvre saisonnière*.
- 5 Raymond LENOBLE, *Les Grandes [...]*, p. 40. Minder dan tien jaar later, in 1965, was dat al meer dan 80 procent.
- 6 Eigen berekening, gebaseerd op: Dirk MUSSCHOOT, *Van Franschmans [...]*, pp. 65-69 en Leon BRUGGEMAN, *Asten, bieten en... mensen*, A.C.V., [Brussel], 1986.
- 7 Dirk MUSSCHOOT, *Van Franschmans [...]*, pp. 46-48. Ook hier moeten de cijfers met enig voorbehoud worden bekeken. Ze geven vooral een trend aan.
- 8 Voor een vollediger overzicht, zie: Dirk MUSSCHOOT, *Van Franschmans [...]*, p. 65.
- 9 Kamiel GOUDESEUNE, *Ik was een seizoenarbeider*, Westende, 1978, onuitgegeven manuscript.
- 10 Getuigenis opgetekend door de auteur op de verbodering tussen Koekelare en Livry-Louvercy op 1 oktober 2016.
- 11 Pieter MAGERMAN, *Trekvogels; drama in 3 bedrijven*, Roeselare: Drukkerij A. Deraedt – Verhoye, 1927. In de werken van Streuvels, zoals *De oogst*, is het miserabilisme veel minder of in elk geval geloofwaardiger aanwezig.
- 12 De jumelage tussen Koekelare en het Franse Livry-Louvercy is een mooi voorbeeld. De auteur kon op 1 oktober 2016 in Livry-Louvercy zelf vaststellen dat het niet enkel om een officiële zaak gaat: oude vriendschapsbanden tussen voormalige seizoenarbeiders en werkgevers en hun respectieve families werden er aangehaald.
- 13 Interview met Palmyre Desmedt door Piet Creve, 2016.
- 14 <http://www.vilt.be>, laatst geraadpleegd op 6 februari 2017.
- 15 West-Vlaamse boeren op Roemeense les. Op: De redactie.be, <http://deredactie.be/cm/vrtnieuws/regio/westvlaanderen/1.2837036,6/12/2016>. Gelezen op www.dereactie.be op 6 december 2016.